

Pregled privatnih štamparija u Sarajevu (1884 - 1918)

Začetke privatne štamparsko-izdavačke djelatnosti u Sarajevu bilježimo još u prethodnom, osmanskome periodu njegova života. Dugotrajno tretiranje štampe kao ozbiljne konkurencije rasprostranjenoj i do savršenstva razvijenoj prepisivačkoj djelatnosti, jedinom sredstvu uz čiju se pomoć vršila razmjena ideja i znanja u čitavom osmanskome carstvu, značajno je odgodilo uspostavljanje štamparije u Sarajevu. Shvatajući moć i efikasnost štamparskog slava tadašnji bosanski valija Topal Osman-paša (1861-1869) utemeljio je prvu štampariju u Sarajevu najmivši 1866. godine čuvenog zemunskog štampara Ignacia Soprona da je opremi i vodi. Tokom svog dvanaestogodišnjeg djelovanja ova u početku privatna imenom Sopronova pečatnja, doživjela je u svojoj organizaciji transformaciju u kasnije državnu zvanu Vilajetska štamparija. Kao državna ustanova poznata kao Zemaljska štamparija ona će nastaviti svoje djelovanje i pod austro-ugarskom upravom. Stoga, u nizu novina koje je unijela u ukupan život Bosne i Hercegovine, svojim dolaskom Austro-Ugarska nije donijela i štamparsko-izdavačku djelatnost, ali joj je dala usmjerenje i oblik.

U Sarajevu je tokom austro-ugarske uprave djelovalo dvadeset privatnih štamparija. To su bila moderna preduzeća koja su raspolagala savremenim tehničkim sredstvima i novim tehnologijama rada koristeći sva dostignuća dvadesetog stoljeća. Ovakvo ustrojstvo i razvoj omogućilo je kapitalističko djelovanje na principima ulaganja i dobiti važeće za sva trgovačka preduzeća, pa stoga i za štamparije.

Unutar ovako organiziranih dvadeset sarajevskih štamparija razlikujemo one koje su bile vlasništvo doseljenika ili stranaca u Bosni i Hercegovini i štamparije domaćih ljudi. Sigurno

je da su ove prve dale značajan doprinos općem napretku Sarajeva, pogotovo u kulturno-prosvjetnom i političkom smislu, ali to zaslužuje posebnu raspravu. Mi ćemo se baviti domaćim štamparijama koje su se osnovile razvijale i djelovale u Sarajevu pod uticajem novih društveno-političkih prilika.

U prvu grupu spadaju štamparije Spindler i Loschner, Dr Julius Makanec, Buchwald B. Co., L. pl. Makanec, Thier i Vogler, Vogler i drugovi, te litografija Aleksandra Bende i Gustava Kriške i na kraju Sarajevoer Tagblatt. Uz evidentan doprinos za koji su zaslužne na svim poljima djelatnosti, ovo su uglavnom bile štamparije općeg i više ili manje režimskog tipa. Njihovi vlasnici od rada ugledni poslovni ljudi, ne zaboravljajući svoju misionarsku ulogu u novoj austro-ugarskoj pokrajini, prvenstveno su se zalagali za poslovni uspjeh i dobit. I pored toga, ove štamparije stranih vlasnika opremljene i organizirane na najsavremenijim principima služile su kao najbolji uzor domaćim štamparima i izdavačima.

Drugu grupu čine štamparije domaćih vlasnika. Nakon tri štamparije stranih vlasnika, početkom 1891. godine otvorena je prva takva štamparija vlasnika Riste J. Savića, a potom i ostale Daniel A. Kajon, Islamska dionička štamparija, Srpska dioničarska štamparija, Prva hrvatska tiskara Kramarić i M. Raguz, Narod, Pijuković i dr., Litografija Milošević, Zadruga tiskara i Sarajevska tiskara i litografija Perišić, Benisch i dr. Mali broj ovih domaćih štamparija ostao je u svojoj djelatnosti na nivou trgovačke, merkantilne štamparije, dok je većina nadrasla taj nivo pod uticajem više raznih motiva kakvi su bili kulturno-prosvjetni, nacionalni ili politički. Imajući u vidu vrijeme nastanka i djelovanja ovih štamparija obilato političkim

previranjima, buđenjem nacionalne svijesti i razvoja prosvjete, većina domaćih privatnih štamparija istovremeno je, u većoj ili manjoj mjeri, nosila sva ova obilježja. Ipak kod jednog broja prevladaće jedan od ovih društvenih uticaja.

Brojnost i osebnost djelovanja sarajevskih privatnih štamparija tokom austro-ugarske uprave u BiH rezultirala je produkcijom od oko hiljadu monografskih i preko dvije stotine periodičnih publikacija, svojevrsnih dokumenata svoga vremena koje su omogućavale i štamparijama da postanu jedan od faktora koji unapređuju i mijenjaju svijet.

TISKARA SPINDLER I LOSCHNER (1884-1900)

Tiskara Spindler i Loschner, inače prva privatna štamparija austro-ugarskog doba u Sarajevu, djelovala je pod ovom firmom koja nije bila vlasnik, nego samo korisnik iznajmljenih postrojenja i prostorija. Njen osnivač i vlasnik dr Julius Makanec izdao ju je u zakup Eduardu Spindleru i Rudolfu Vogleru, pod čijim je imenom zvanično registrirana i radila ova štamparija neprekidno od početka 1884. do 6. oktobra 1900. godine.

Ukupna produkcija Tiskare Spindler i Loschner iznosila je oko pedeset samostalnih i petnaest periodičnih publikacija. Najveću vrijednost u produkciji ove štamparije nose sopstveni izdavački poduhvati pretežno iz oblasti književnosti. Štamparija je izdavala i štampala djela Mehmed-bega Kapetanovića Ljubušaka, Josipa Milakovića, Riza-bega Kapetanovića, Mihajla Milanovića, i drugih. Štampala je i popularne kalendare, te djela iz školstva, botanike, lingvistike i politike. Za vrijednu izdavačku djelatnost štamparije bio je zaslužan Eduard Spindler.

BUCHDRUCKEREI Dr JULIUS MAKANEC (1884 - 1886)

Dr Julius Makanec, osnivač i vlasnik prve privatne štamparije pod imenom Spindler i Loschner i sam je¹ koristio sopstvenu štampariju za štampanje lista koga je sam izdavao pod naslovom *Bosnische Post* u periodu od 1884. do 1886. godine. Nakon njegove² smrti od jula mjeseca 1891. godine ovu štampariju su čekale velike promjene vlasnika, kojih je, do konačne prodaje nakon Prvog

svjetskog rata u Beograd, ukupno bilo devet unutar šest štamparskih firmi.

BUCHDRUCKEREI BOSNISCHE POST (1886-1951)

Štamparija *Bosnische Post* bila je najdužeg vijeka, najvećeg kapaciteta postrojenja i najobimnije produkcije. Djelovala je, od³ decembra 1886. godine do kraja austro-ugarske uprave u Bosni i Hercegovini pod ovim, odnosno imenom *Bosanska Pošta* tokom 1918. godine. Nakon Prvog svjetskog rata radila je pod imenom *Bosanska Pošta*, *Bosanska Pošta J. Bretler*, *Sarajevski dnevnik* i *Oslobođenje* sve do 1951. godine. Tokom austro-ugarskog perioda štamparija je promijenila nekoliko vlasnika, od osnivača Eugen Ritter Topfera (1886-1889), književnice i prevodioca Milene Mrazović-Preindlsberger (1889-1896), Johana Baptist Schmarda (1896-1912) do *Landesbank* (1912-1914) i W. Neumanna (1915-1918).

Štamparska produkcija ove štamparije u njenom prvom periodu djelovanja iznosila je oko sto šezdeset šest publikacija, od čega oko sto četrdeset monografskih i trideset naslova periodike. Najveći dio produkcije činile su službene publikacije koje su često bile štampane na njemačkom jeziku. Među poznatijim autorima čija je djela štampala ova štamparija bili su Safvetbeg Bašagić, Grga Martić, Ćiro Truhelka, Josip Milaković, Ignjacija Strukić, Josip Stadler, Aleksa Popović - Sarajlija, Ivo Dobržanski, Augustin Čičić, i drugi. Od trideset štampanih naslova periodike štamparija je sama izdavala *Bosnische Post* (1886-1918), obavještajni kalendar *Vakit* (1888-1890), *Bosanska Pošta* (1896-1898), *Trgovačke novine za Bosnu i Hercegovinu* (1899) i *Bosnischer Correspondent* (1906-1912). Izdala je i zapažen broj monografskih publikacija.

PRVA SRPSKA ŠTAMPARIJA RISTE J. SAVIĆA (1891-1941)

Osnovana⁴ januara mjeseca 1891. godine, ova štamparija po kapacitetu svojih postrojenja, obimu produkcije i vijeku djelovanja vrlo je slična štamparija *Bosnische Post*.

Nakon rada pod ovim nastavila je svoj vijek pod imenom *Lj. Ridla* tokom Drugog svjetskog rata, a potom kao *Gradska štamparija*.

Tokom austro-ugarskog perioda, zahvaljujući vlasniku čije je ime nosila, štamparija Riste J. Savića je djelovala vrlo uspješno. Proizvela je

raznovrsnu štamparsku produkciju od oko sto monografija i dvadeset naslova periodike. Kao prva domaća štamparija bila je u prilici da štampa najraznovrsnija djela velikog broja domaćih autora i gotovo sve značajnije bosanskohercegovačke listove. Kao autori samostalnih publikacija javljaju se mihajlo Milanović, Safvet-beg Bašagić, Osman Nuri Hadžić, Edhem Mulabdić, Ekrem Šahinović, Aleksa Popović Sarajlija, Stjepan Grđić, Anka Topić, Miloš Popara, Vladimir Čorović, Karlo Patsch, Branislav Nušić i drugi. Ovdje su osim značajnijih srpskih listova: *Bosanska Vila*, *Dabro-bosanski Istočnik*, *Dan*, *Prosvjeta* i drugih, bili štampani i *Bošnjak*, *Behar*, *Glasnik-bosanskih i hercegovačkih franjevaca* i drugi. Monografsku produkciju uz veliki broj službenih publikacija čini i zapažen broj popularne literature iza koje je kao izdavač često stajala i sama štamparija. Izdavala je list *Naša snaga* (1918), niz prigodnih kalendara i publikacije u okviru sopstvene edicije *Zabavno-poučna biblioteka*.

ŠTAMPARIJA DANIEL A. KAJON (1893 - 1941)

Štamparija Daniel A. Kajon je bila nešto manjeg kapaciteta od prethodnih. Ukupna produkcija njenog austro-ugarskog perioda iznosila je oko sto publikacija od čega sedamdeset samostalnih i trideset naslova periodike. Unutar raznovrsne štamparsko-izdavačke produkcije bilježimo djela poznatih autora Safvet-bega Bašagića, Mehmed-bega Kapetanovića Ljubušaka, Mihajla Milanovića, Julijana Jelenića, Josipa Milakovića, Silvija Strahimira Kranjčevića, Lava Nikolajevića Tolstoja, Hivzi Bjelevca, Bai Vlore, Moritza Levya, Ljudevita Dvornikovića i drugih.

Uz veliki broj monografskih publikacija koje je štamparija sama izdala, specifičnost njene plodne izdavačke djelatnosti pored lista *La Alborada* (1900-1901) bili su kalendari. Produkcija od oko petnaest kalendara izdatih do 1918. godine bila je namijenjena svem bosanskohercegovačkom čitalištu bez obzira na naciju i zanimanje ili socijalni status, zbog čega su uživali veliku popularnost u narodu.

Pod nazivom Štamparija Daniel A. Kajon ova ustanova je djelovala⁵ od 1893. do 1918. godine, da bi od tada pa do 1941. godine nosila naziv Štamparija Alberta Kajona, a nakon mirovanja 1948. godine ušla je u sastav Gradske štamparije.

TISKARA BUCHWALD B. & COMP. (1898-1918)

Štamparija Buchwald B. & Comp. izrasla je iz knjižare.⁶ Osnovali su je i vodili od 1898. do kraja austro-ugarskog periodu Bernhard, Netti i Ferdinand Buchwald. Nakon Prvog svjetskog rata nastavila je rad pod imenom Grafija sve do 1933. godine kada ju je otkupio Gustav Kriške.

Štamparija je imala uglavnom merkantilnu namjenu, pa je do 1916. godine ostvarila skromnu produkciju od ukupno dvadeset šest pretežno službenih publikacija, od čega samo jedan naslov periodike. To je list *Željezničarska obrana* čiji bi izdavač pretpostavljamo mogla biti samo štamparija. S obzirom na ovakav sastav produkcije, broj autora pojedinačnih djela je vrlo mali. To su Marko Milinović, Jusuf Čengiđić i Josef Meštrić. Ostali dio produkcije, službene publikacije koje je pretežno izdavala štamparija, djelomično je bio štampan i na njemačkom jeziku.

ŠTAMPARIJA L. PL. MAKANEC (1900 - 1901)

Louise Makanec⁷ rođena Loschner je pod svojim imenom svega pola godine, od⁸ oktobra 1900. do aprila 1901. godine, vodila štampariju koju je naslijedila od svoga muža dr. Juliusa Makaneca, osnivača ove štamparije.

Ne baveći se izdavaštvom, za ovo kratko vrijeme štamparija je odštampala dvije samostalne publikacije i dva naslova periodike, nakon čega ju je vlasnica prodala A. Thieru i R. Vogleru.

TISKARA THIERA I VOGLERA (1901-1904)

Pod ovim imenom produžen je bio vijek prvog privatnoj štampariji, koju su njeni novi vlasnici Albert Thier i Rudolf Vogler, otkupivši je od Louise Makanec, odmah⁹ stavili u pogon.

Tokom svoje četverogodišnje djelatnosti, štamparija se nije bavila izdavaštvom, a odštampala je pet samostalnih publikacija i pet naslova periodike. Unutar ove male produkcije uglavnom službenih publikacija i religioznih naslova, samo je jedan autor vrijedan pažnje. To je Ivan Dujmušić sa isto tako vrijednim djelom *Knjiga o knjigama* (1904). Ovdje spada i jedan od pet periodičnih naslova *Sarajevoer Nachrichten* (Sarajevske vijesti)

(1902 - 1904) list za privredu, društveni život i politiku. Izdavač je bio sam Albert Thier inače čuveni sarajevski knjižar, koji je ovom listu na njemačkom jeziku štampao i nedjeljni dodatak ". . . na bosanskom jeziku . ." Vrativši se svom knjižarskom zanimanju, Albert Thier je doprinio da se štamparija proda i prestane sa radom pod ovim imenom.

TISKARA VOGLER I DR. (1904-1915)

Pod ovim imenom štamparija je ostvarila najobimniju štamparsku produkciju od svog osnivanja 1884. godine. Bogatoj produkciji doprinijelo je učešće većeg broja vlasnika i organizacija štamparije kao komanditnog društva. Uz Rudolfa Voglera kao nosioca firme suvlasnici su bili Josip Milaković, Ivan Dujmušić, Nikola Franičević, Nikola Pletikosić, braća Raguz, Anto Stambuk i drugi.

Ukupna trinaestogodišnja štamparsko-izdavačka produkcija iznosila je oko sto trinaest publikacija, od čega devedeset četiri samostalne i devetnaest naslova periodike. Izdavačkom djelatnošću štamparija se malo bavila, tako da je sama izdala svega desetak publikacija. Većinu ukupne produkcije činile su službene publikacije i manji broj religioznih. Zapaženiji autori čija je djela štampala ova štamparija bili su Josip Milaković, Jakov Slišković, Jozo Dujmušić, Mirko Jurkić, Martin Đurđević, Julijan Jelenić, Sosip Stalder, Marko Milinović, Salih Kazazović, Nikola Ostojić, Srećko Perišić, Adem-aga Mešić i drugi.

Periodika raznog sadržaja bila je štampana latinicom, ćirilicom, na našem, njemačkom, mađarskom i latinskom jeziku. Štamparija je izdavala i jedan list namijenjen hrvatskom seljaku, radniku, malom obrtniku i trgovcu pod naslovom Hrvatska Bosna.

Odlaskom Rudolfa Voglera na mjesto upravitelja Zemaljske štamparije, ova se štamparija ugasila, a ostali vlasnici razišli.

ISLAMSKA DIONIČKA ŠTAMPARIJA (1905-1948)

Islamska dionička štamparija bila je štamparija velikog kapaciteta organizirana kao dioničko društvo. To je bila tipična ustanova bosansko-muslimanskog preporoda i borbe Bošnjaka za vjersko-prosvjetnu autonomiju. U svom prvom periodu djelovanja do 1918. godine Islamska dionička štamparija je odštampala sto

samostalnih publikacija i dvadesetak naslova periodike. Oba oblika publikacija pretežno su prosvjetnog i kulturnog i kulturnog sadržaja. Grupa od dvanaest monografija koje je štamparija sama izdala, sadrži pretežno djela iz književnosti i istorije. Od dva naslova periodike koje je izdala štamparija, jedan je kalendar, a drugi Muslimanska sloga.

Islamska dionička štamparija je neprekidno djelovala sve do nacionalizacije 1948. godine.

SRPSKA DIONIČARSKA ŠTAMPARIJA (1905-1914)

Kao i prethodna, Srpska dioničarska štamparija je bila štamparija većeg kapaciteta i dioničarskog tipa po svojoj organizaciji. Kao rezultat borbe Srba za crkveno-prosvjetnu autonomiju, postala je jedna od značajnih političkih ustanova.

Ukupna produkcija štamparije iznosila je oko stotinu publikacija, od toga osamdeset samostalnih i dvadesetak naslova periodike. Većinu produkcije čine službene publikacije štampane u korist raznih srpskih nacionalnih ustanova. Autori ostalog dijela ove produkcije bili su Vasilj Grdić, Stijepo Kobasica, Pero Ivanović, Paskal Mladenović-Zelinac, Izet Perev, Savo Skarić, Mihajlo Milanović, Derviš-beg Miralem, te prevedena djela ruskih autora Maksima Gorkog, Leonida Andrejeva i Mihajla Bakunjinina. Što se tiče periodike, Srpska dioničarska štamparija je štampala većinu srpskih listova, izdajući i sama jedan od važnijih političkih glasila Srpske narodne organizacije pod naslovom Srpska riječ. Osim ovog lista u izdavački opus štamparije spadaju još dva kalendara i oko sedam knjiga političkog i popularnog sadržaja.

Rad štamparije prekinut je 1914. godine ratom da bi se ponovno nastavio podsredstvom društva Prosvjeta 1924. godine.

LITOGRAFIJA ALEKSANDRA BENDE (1905-1906)

Pod imenom svoga vlasnika radila je ova mala litografija koja nije uspjela da preraste u štampariju. Tokom jedne godine svoga djelovanja odštampala je samo tri publikacije jednog autora Adalberta Scheka u izdanju Šerijatske sudačke škole iz Sarajeva, a potom se potpuno ugasila.

PRVA HRVATSKA TISKARA KRAMARIĆ I M. RAGUZ (1909-1919)

Ovo je bila štamparija velikog kapaciteta i ortačkog tipa po organizaciji.

Tokom desetogodišnjeg rada za vrijeme austro-ugarske uprave ostvarila je produkciju od dvadeset šest publikacija i to šesnaest samostalnih i deset naslova periodike. U sopstvenom izdanju Prva hrvatska Tiskara Kramarić i M. Raguz ostvarila je samo pet samostalnih, pretežno službenih publikacija. Štampala je djela Jozе Dujmušićа, Julijana Jelenićа, Hamdije Kreševljakovića, Lovre Mihačevićа, Ive Dobržanskog i drugih.

Štamparija se nije bavila izdavanjem periodike, a listovi koje je štampala bili su pretežno strukovno-staleški i politički.

Mijenjajući nazive i vlasnike štamparija je neprekidno radila do naših dana, pošto su njena postrojenja od 1951. godine u sastavu štamparsko-izdavačkog preduzeća "Veselin Masleša".

BUCHDRUCKEREI SARAJEVOER TAGBLATT (1909-1916)

Ova štamparija je osnovana radi istoimenog lista kojeg je izdavala i štampala od početka do kraja svog djelovanja. Uz ovaj i još četiri naslova periodike, štamparija je ostvarila i monografsku produkciju od oko trideset publikacija. To su većinom bile službene publikacije, često na njemačkom jeziku, ali i jedan broj domaćih autora poput Mihajla Milanovića, Milana Preloga, Čire Truhelke, Vojislava Besarovića, Đorđa Martinovića i Osmana Sarajlića.

Ova štamparija se 1916. godine udružila sa Tiskarom Vogler i drugovi u Sarajevsku tiskaru i litografiju Perišić, Benisch i drug.

ŠTAMPARIJA GUSTAV KRIŠKE (1910-1948)

Iako štamparija velikog kapaciteta, Štamparija Gustav Kriške je ostala na nivou merkantilne štamparije, pa stoga ne bilježimo nikakvu ni štamparsku ni izdavačku produkciju u obliku monografija ili periodike. Štamparija se bavila štampom neknjižne i sitne štampe u formi najraznovrsnijih tiskanica.

Od 1948. godine postrojenja ove štamparije bila su otkupljena za rad Zadružne štamparije Grafika.

ŠTAMPARIJA NAROD (1911-1916)

Prenošenjem iz Mostara u kome je i osnovana 1907. godine, ova štamparije je od 1911. godine započela svoj drugi period djelovanja u Sarajevu. Vlasnici su joj bili Uroš i Vukan Krulj.

Tokom svog sarajevskog perioda rada štamparija je odštampala oko četrdeset dvije publikacije, trideset šest monografskih i šest naslova periodike. Štamparija se nije bavila izdavaštvom, osim što je jedan od njenih vlasnika dr Uroš Krulj bio izdavač i vlasnik istoimenog političkog lista opozicione grupe Narod. Autori ovdje štampanih djela bili su Mihajlo Milanović, Veljko Milićević, Vojislav Besaroč, Petar Mirković, J. Salom, Mehmed Spaho, Ljudevit Dvorniković, Šukrija Kurtović i Izet Pertev.

Dalja sudbina ove štamparije vezana je za prekupnju od strane B. Mlinarevića tokom Prvog svjetskog rata, a potom D. A. Kajona, da bi tokom 1917. godine bila¹⁰ prodana u Crnu Goru.

ŠTAMPARIJA PIJUKOVIĆ I DRUG (1912-1914)

Štamparija Pijuković i drug je u Sarajevu djelovala samo dvije godine da bi nakon toga bila prenesena u Beograd.

Tokom svog sarajevskog perioda ostvarila je proizvodnju od devetnaest samostalnih i sedam periodičnih publikacija. veći dio produkcije činile su službene publikacije, a ostali političko-popularna literatura autora Mihajla Milanovića, Petra Kočića, Alije Hotića i Đorđa Čokorila. Sve periodične publikacije bile su namijenjene srpskom stanovništvu u Bosni i Hercegovini. Izuzetak čini samo jedan naslov Bankovni činovnik koji je imao širu namjenu.

LITOGRAFIJA MILOŠEVIĆ (1912-1914)

Litografija vlasnika Mirka Miloševića se bavila samo proizvodnjom neknjižne i sitne štampe, bez ikakve monografsko-periodične produkcije.

Sa Prvim svjetskim ratom litografija je obustavila rad.

ZADRUŽNA TISKARA (1913-1914)

Osnovana kao nacionalna štamparija i namijenjena bošnjačkom narodu, Zadružna tiskara nije uspjela do kraja ostvariti svoj program, niti se po djelatnosti približiti već

postojećoj Islamskoj dioničkoj štampariji. Radila je svega godinu dana, nakon čega se ugasila.

Štamparija je tokom godine dana odštampana deset publikacija, od čega šest monografskih i četiri naslova periodike. Sama je izdala jednu knjigu i jedan list. To su bili prevedeno djelo Richarda Frolicha Alkoholno pitanje i radnička klasa (1913) i glasilo Muslimanske ujedinjene organizacije Novi vakat (1913, br. 1-53). Pored službenih publikacija koje su činile većinu ukupne produkcije, ovdje je štampano i jedno djelo Safvetbega Bašagića.

SARAJEVSKA TISKARA I LITOGRAFIJA PERIŠIĆ, BENISCH I DRUG (1915-1918)

Ova je štamparija nastala udruživanjem štamparija Vogler i dr. i Sarajevoer Tagblatt.¹¹ Vlasnici su joj bili Srećko Perišić i Gregor Benisch.

Unutar ukupne proizvodnje od trinaest publikacija, šest je bilo samostalnih, a sedam serijskih publikacija. Najastupljeniji autor bio je Josip Milaković čije je dedno djelo izdala ova štamparija. Ostali autori publikacija bili su Ivo Dobržanski, Stjepan Hadrović, Ademaga Mešić, Nicolaus Dobrečić. Periodika koja je bila ovdje štampana uglavnom je bila namijenjena hrvatskom narodu u Bosni i Hercegovini, sa izuzetkom prosvjetnog lista Biser. Izdavaštvom se štamparija nije bavila.

Sarajevska tiskara i litografija Perišić, Benisch i dr. posljednja je u nizu privatnih štamparija koje su nastajale i djelovale u Sarajevu austro-ugarskog doba. Istovremeno, ona je bila i posljednja štamparska firma koja je koristila prvi štamparski stroj ovog doba nabavljen 1884. godine. Po svršetku Prvog svjetskog rata ova štamparija, koja je promijenila¹² više vlasnika i naziva, prodana je u¹³ Beograd Vladi Andriću i drugovima za potrebe radikalne stranke.

Bilješke

- 1 Prema: Pejanović, Đorđe. Štamparije u Bosni i Hercegovini 1529-1951. Sarajevo, Svjetlost, str. 26
- 2 Bosnische Post. 1891, 5. avgust
- 3 Sarajevski list. 1886, br. 151, 24 decembra
- 4 Sarajevski list. 1891, br. 1, 2. januar
- 5 Bosanski glasnik. 1914.
- 6 Bosniacher Bote. 1900.
- 7 Louise Makanec ne spominju ni H. Kreševljaković, ni Đ. Pejanović
- 8 Arhiv BiH. Z.M.F. ob. 1901, br. 4172
- 9 Arhiv BiH. Z.V. Nr. 68229/1901.
- 10 Behar. 1931, br. 16 i 17, str. 240
- 11 Bosanski glasnik. 1914, str. 516, 535
- 12 Baština. 1992, br. 2, str. 147-158
- 13 Hrvatska sloga. II/1920, br. 158, str. 3